

3. Горський В.С. Історія української філософії: Курс лекцій. –К., 1996. -288 с.
  4. Заїченко Г.А., Сагатовський В.М., Кальний І.І. та ін. Філософія: Підручник. –К.: Вища школа, 1995. -455 с.
  5. Надольний І.І., Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Розумний В.П. та ін. Філософія: Навчальний посібник. –К.: «Вікар», 2006. –С.456.
  6. Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук України. -2006. -№ 3 (52) – С.79-86.
  7. Пономарев Я.А. Развитие проблем научного творчества в советской психологии // Проблемы научного творчества в современной психологии. –М., 1971. –С.116.
  8. Федів Ю.О., Мозгова Н.Г. Історія української філософії: Навчальний посібник. –К: Україна, 2000. -512 с.
  9. Франко І.Я. Зібрання творів: У 50 т. Т.45 –К.: Наукова думка, 1986.
  10. Шинкарук В.І., Бистрицький Є.К., Йолон П.Ф., Поліщук Н.П. та ін. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. -743 с.
-

ЄДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО І ГЛОБАЛЬНОГО У ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ Г.Г. ВАЩЕНКА

У статті досліджується проблема співвідношення національного і глобального у творчому доробку Г. Ващенка. Автор висловлює думку про те, що філософсько-освітня концепція Г. Ващенка являє собою оптимальний баланс національно-духовного і глобально-раціонального.

Пропоноване наукове дослідження є логічним продовженням попередніх розвідок автора, в яких було вперше проаналізовано джерельну базу філософсько-освітніх поглядів Григорія Ващенка, визначного українського мислителя і педагога ХХ століття, та розпочато розгляд основ його освітньої концепції.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати постановку і вирішення проблеми єдності національного і глобального у творчості Г. Ващенка. Виходячи з теми нашої роботи, стану вивчення проблеми в науковій літературі, формулювання мети й комплексу завдань, які мають вирішуватись, об'єктом дослідження є розробка філософських ідей національної освіти в контексті глобалізаційних тенденцій в історії української та світової філософії ХІХ-ХХ століть, предметом – філософсько-освітня концепція Г. Ващенка.

Відповідних публікацій немає, зате є творчий доробок Г. Ващенка, який дає можливість висвітлити проблему співвідношення національної освіти в перспективі глобалізаційного типу інтеграції. Крім того, сьогодні ми маємо в Україні цілий масив літератури, де розглядаються різні аспекти глобалізаційних процесів. Водночас публікацій щодо національно-духовних і світоглядно-антропологічних колізій процесу глобалізації ще явно недостатньо, як і бракує наукових досліджень із питань функціонування освіти в контексті сучасних реалій глобалізації. Перспективною в цьому плані видається точка зору щодо забезпечення оптимального балансу національно-духовного і раціонально-глобального (В. Андрущенко, В. Баранівський, М. Жулинський, В. Льїн, В. Кремень, В. Лях, М. Михальченко, В. Табачковський, В. Толстих, В. Шевченко та ін).

Тема співвідношення національного і глобального, зокрема національного характеру освіти і глобалізованого світу, належить до найскладніших історико-філософських тем сучасності. Одночасно вона дотична і до засадничих проблем існування як українського суспільства, так і всього людства. Оскільки при її обговоренні немає сенсу встановлювати історичні межі загальнолюдських цінностей, через призму яких нібито й доступне розуміння національно-культурного у його протистоянні глобально-наднаціональному, вважаємо, що

сучасне осмислення питань співвідношення національного та глобального потребує значною мірою й насамперед філософсько-методологічних уточнень.

Незважаючи на те, що термін “глобалізація” епізодично починає використовуватися лише наприкінці 60-х років ХХ століття, на сьогодні існує безліч підходів до поняття глобалізації. В одних глобалізація постає як єдино можливий і рятівний для сучасного людства процес, в інших – як загроза і небезпека. Інакше кажучи, глобалізація як будь-яке складне і багатовимірне явище людською свідомістю міфологізується. Проте міфологізоване сприйняття не має нічого спільного із справжніми проблемами глобалізації та їх ґрунтовним аналізом. Тому вважаємо, що в даному разі в понятті глобалізація доцільно виділити економічні, політичні та культурні проблеми.

Сучасні дослідники серед багатовимірностей глобалізації вказують на дві найважливіші її сутнісні ознаки: *загальнопланетарний масштаб інтернаціоналізації світової економіки та універсалізацію або гомогенізацію економічного життя* [8, 443-444]. Основу глобалізації, таким чином, утворює інтернаціоналізація сукупності стихійно-ринкових відносин, пов'язаних як із фінансово-економічними процесами, так і міждержавними формами їх регулювання, наприклад, транснаціональними корпораціями. Причому під фінансовою глобалізацією слід розуміти не лише “фінансизацію” світової економіки, але й все те, що утворює торгово-індустріальну транснаціональну систему, в якій домінує не торгово-промисловий капітал, а фінансовий.

Неможливо уникнути й тієї обставини, що поступово визначальним чинником світової політики стає нова *геополітична ситуація*, яка на початку ХХІ століття проявилась в утворенні асоціації незалежних національних держав. Проте глобальне суспільство, яке можна тлумачити як інтерсуб'єктивну єдність світової спільноти, не відміняє, а передбачає співіснування різних національних соціумів і культур. Має слухність В. Кремень, коли стверджує, що “національно-культурне у своєму протистоянні глобально-наднаціональному насамперед зберігає особистісне в людині. Думка про уніфікацію реалій (також і духовних) є помилковою. Уніфікується ширвжиток (так було завжди), у тому числі й політичний. Але головні реалії – історія країни, традиції, культурний уклад, фольклор тощо – не уніфіковані. Якщо навіть зважати на амбівалентність високорівневого творчого світу, то все ж таки у своєму кінцевому вдосконаленні він є результатом і національної духовності, і духовності людства загалом. Культура творчого світу не може бути не національною хоча б в силу Логоса, який разом із традиціями мудрості не може позичатися представникам інших народів” [8, 476-477]. Додамо лише, що розв'язання проблеми співвідношення поняття *нація* і поняття *всепланетне людство* є складним науковим завданням.

Варто зазначити, що у співвідношенні національного і глобального суттєву роль відігравав і продовжує відігравати розв'язок проблеми ставлення до невідомості і неможливості чи навпаки можливості. Конкретизуємо про що йдеться. Річ у тім, що глобалізація несе не тільки загрози і виклики, тобто містить у собі таїну, або невідомість, але й надає нові шанси і перспективи, тобто можливості. Проте не всі зможуть скористатися цими можливостями, оскільки баланс “позитивів і негативів” постійно змінюється, оскільки однозначний висновок тут неможливий. Якщо підходити до вирішення цієї проблеми в плані логічного структуралізму, то слід визнати, що всю історію людської цивілізації пронизують глобальні проблеми, серед яких найчастіше сьогодні фігурують проблеми миру та роззброєння, екологічна, демографічна, енергетична, продовольча, освоєння космосу, використання ресурсів, гуманітарна та ін. Характерно, що всі глобальні проблеми стосуються виживання людства. Які способи їх вирішення, якщо глобальні проблеми тісно взаємопов'язані? Осмислення процесів глобалізації дасть можливість вирішити її проблемні питання, а отже, і буття людини в третьому тисячолітті.

Ураховуючи викладене вище, у нас є підстави стверджувати, що сутністю

сучасного суспільства стає його *глобальність*. Останнє означає, що сьогодні ми маємо принципово нову якість взаємовідносин країн і народів усередині світового співтовариства, яка проявляється в тому, що не може існувати локального соціуму, який би зміг саморозвиватися і самовизначитися поза світовою спільнотою. Таким чином, ядром поняття глобалізації є *ідея всезагальної взаємозалежності*. У зв'язку з цим доцільно підкреслити, що в українській філософії, насамперед деякими сучасними авторами, сутність глобалізації як нової й особливої стадії цивілізаційного розвитку людства розкривається через дихотомії і дилеми людського буття: виживання – розвиток, природа – соціум, доля індивіда – доля роду, насилля – ненасилля і т. д. Міркування такого роду цілком мають право на життя. Адже, “вирішуючи свої партикулярні задачі і проблеми, – пише В. Толстих, – країни і співтовариства країн у силу самих обставин змушені спільно шукати і солідарно вирішувати проблеми воістину всезагальні, вчора – інтернаціональні, сьогодні – глобальні. Вони дістались глобалізації у спадок, і можуть бути вирішені лише в умовах і рамках гуманістичного глобалізму” [16, 8-9].

Далі слід сказати, що процеси глобалізації охоплюють не лише економіко-політичну структуру світу, але й культуру в цілому. Якщо культура – це насамперед творчість, то вона вимагає унікальної особистісної діяльності. Останнє найбільш повно проявляється в національно-духовному. “Так само, – зазначає В. Ільїн, – як етнічне може стати національним тільки на рівні культури, якщо виявиться співмірним зі всіма іншими загальнолюдськими цінностями, так і глобальне може стати життєвою реальністю, якщо буде перевірене культурним кодом, тобто духовністю, котра не існує поза національним” [6, 161]. Тому питання про співвідношення національного і глобального трансформується в комплекс питань про зв'язок глобалізації не лише з економікою, політикою, але й культурою в цілому та освітою зокрема.

Загальносвітова тенденція до глобалізації суспільних, економічних, політичних і культурних відносин, як відомо, не нова. Процес інтернаціоналізації господарського життя йде вже не одне десятиліття. Відбувався він і за часів Г. Ващенка. Зрозуміло, учений у своїх творах не використовував термін глобалізація, але він уживав поняття, що характеризували ті чи інші її прояви: “процес інтеграції”, “процес диференціації людства”, “процес розчленованості і об'єднання людства”, “загальнолюдська або вселюдська культура”, “всесвітня сім'я народів”, “загальнолюдські ідеали” тощо. Відстежуючи загальносвітові тенденції, Г. Ващенко помітив, що людство поступово тяжіє до єдиного економічного та інформаційного простору, до зміцнення взаємозалежності соціально-економічних систем і суспільних відносин різних країн світу, украй загострюючи конкуренцію між державами. Особливо рельєфно тенденції до глобалізації суспільного розвитку проявилися з другої половини ХХ століття. Саме тоді, з погляду Г. Ващенка, відбувалося небувале раніше загострення конкуренції між демократичними державами і країнами радянського блоку, у вир якої потрапили, крім економічної, політичної, військової й інші сфери, що надало явищу глобальних наслідків. “Процес розчленованості і об'єднання людства у грандіозному масштабі, – пише вчений, – відбувається після Другої світової війни. Перш за все, на наших очах відбувається великий процес об'єднання людства. Виразом його є всесвітня організація ООН. Крім того, утворюються великі об'єднання народів з метою захистити себе від комуністичної московської агресії. Це в першу чергу т. зв. Атлантийський пакт, який в скорому часі об'єднає всі народи Європи (мабуть, пророчі слова. –). Крім того, вже почав творитись т. зв. Тихоокеанський пакт. Подібних грандіозних об'єднань людність до двадцятого сторіччя не знала. Це все *процес інтеграції* (курсив наш –)” [4, 292-293].

Отже, перед Г. Ващенком уже гостро постала проблема співмірності національного і глобального. Для українського філософа-педагога надзвичайно важливо, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала ту реальну соціокультурну ситуацію, що її буття відбувається не просто в біполярному

світі, але й взаємозалежному, тобто глобалізованому, і щоб вона була здатна жити і діяти в цьому світі, несучи частку відповідальності за нього, бути не тільки громадянином країни, але й громадянином світу. “Як і в окремої людини, так і у нації, – міркував Г. Ващенко, – обов’язки можна поділити на обов’язки відносно себе і відносно інших націй. Внутрішні обов’язки нації – це піднесення на можливо високий рівень культурного й морального стану й добробуту кожного громадянина національної держави. Зовнішні обов’язки – це пошана до прав кожної нації і співпраця з ними на користь людства в цілому. Кожна нація має своє призначення і властиві їй здібності. Тому, працюючи над розвитком своєї національної культури, кожна нація вносить певні вартості і в скарбницю світової культури” [5, 407].

Ясна річ, що в часи Г. Ващенка філософсько-педагогічні побудови відштовхувалися переважно від білатеральної структури світу і не занурювалися глибоко в проблематику сучасного мультикультуралізму та глобалізму. Проте різнолика інтернаціоналізація часів Г. Ващенка формувала нове суспільне середовище. Знедолена людина, звільнена від релігійного контролю, попадала під витончений державний контроль над людською особистістю. У ХХ столітті особистість і суспільство на Сході потрапляють у лабеті тоталітарних соціальних конструкцій, а на Заході перетворювались в ущільненого, керованого індивіда. Нові смисли і нові простори приховували небезпеку. Жити так, “немовби Бога не було”, Г. Ващенко не міг, але не міг він також мислити “генеральними лініями” компартії. Звідси – притиснення з боку тоталітарного режиму, здійснення тиску на індивідуальне начало в культурі, одним із репрезентантів якої виступив наш мислитель. У такій ситуації досить мало часу залишається для внутрішньої продуктивної діяльності людини, але таке випробування посилювало активацію інтелектуальних можливостей Г. Ващенка. Він один із не багатьох, хто зберігав у собі *особистісність*, знаючи “смак” і цінність свободи, охороняючи її від спотворення й уникаючи розчинення в умовах інтернаціоналізації.

Звичайно, Г. Ващенко не міг подолати протилежності розуму і світу, оскільки емпірична дійсність далеко не завжди відповідала його теоретичним науково-концептуальним вимірам. Він внутрішньо, інтуїтивно відчував, що процес інтернаціоналізації таїть у собі певні небезпеки й ризики. Тому у його свідомості постають різні запитання, зокрема: “Чи не потерпить загальнолюдська культура, коли кожний нарід буде розвиватись самостійно, замість того, щоб спільними зусиллями творити єдину загальнолюдську культуру, до чого прагнуть інтернаціоналісти?” [4, 293]. Але хід подальшої думки мислителя свідчить про його прагнення гармонійно поєднати національне і глобальне: “Від того, що кожний нарід буде вільно творити свою національну культуру, загальнолюдська культура не програє, а, навпаки, виграє” [4, 294]. Таку точку зору Г. Ващенко пояснював тим, що, по-перше, народи не живуть ізольовано. Крім того, він брав до уваги, що багатство культури полягає в її різноманітності і всебічності. Оскільки кожний народ вкладає в загальнолюдську скарбницю свої скарби, остільки вселюдська культура складається із надбань різних народів. Причому, навіть найталановитіший народ не може створити всебічної культури. Тому Г. Ващенко ставить питання таким чином: “Чим буде більше у кожного народу можливостей розвивати свою національну культуру, тим різноманітнішою і багатшою буде загальнолюдська культура” [4, 294].

Загалом можна стверджувати, що провідною темою філософсько-освітньої концепції Г. Ващенка є розгляд проблеми аксіологічного спрямування навчально-виховного процесу. Витоки такого мислення кореняться в українській філософсько-освітній думці. По-перше, як свідчить зміст “Повчання” В. Мономаха, “Ізборника 1073 року” Святослава, козацькі літописи Самовидця, Величка, Грабянки, “Густинський літопис”, філософія К. Транквіліона-Ставровецького, Л. Барановича, Г. Сковороди тощо, в Україні був поширений погляд, згідно з яким цінності культури та розум – це захисні механізми величезної сили, але їхню захисно-виховну силу слід підтримувати і розвивати насамперед через

систему освіти і виховання. По-друге, сьогодні в Україні проблема ціннісного спрямування освітнього процесу набуває актуальності. Річ у тім, що традиційна парадигма освіти не враховує зміну цінностей і мотивацій суб'єкта, тому вона потребує перегляду й уточнення. Завдяки цьому й актуалізується аксіологічна складова сучасної освіти, сутність якої полягає в перегляді аксіологічних орієнтирів освіти, у перетворенні останньої на засіб модернізації та актуалізації соціально-необхідних цінностей, які не лише забезпечують соціальний поступ, але й задовольняють нагальні світоглядні запити сучасності.

Зрозуміло, судження Г. Ващенка виражають загальне розуміння філософсько-освітньої культури України ХХ століття, а не сучасної української дійсності. Виходячи з реалій сьогодення, для розуміння філософсько-освітньої думки часів Г. Ващенка особливу значущість мають твори В. Сухомлинського, що являють собою добірку проблемних праць педагога різних періодів, його практичної діяльності. Зміст праць опосередковано вказує на теми і проблеми, які в Україні періоду СРСР актуалізували філософсько-освітнє мислення, у тому числі з питань національно-культурного виховання. Справа в тому, що радянський педагог за мереживом інтернаціональної комуністичної ідеології зберіг принцип національно-культурної типології філософського вирішення проблем освіти і виховання. Так, за В. Сухомлинським (“Батьківська педагогіка”), кожен народ продукує свою систему етнічних цінностей, яка найповніше виражає його ментальність, особливості національної свідомості. Духовні цінності народ відтворює і розвиває через мову, літературу, мистецтво, фольклор, виробничі відносини, побут, а також через звичаї і традиції. У праці “Як виховати справжню людину” В. Сухомлинський радить майбутнім матерям і батькам вивчати історію свого народу, виробляти шанобливе ставлення до рідних, оскільки святими він вважав слова: народ, мати, батько, син [15]. Тому В. Сухомлинський мав повне право стверджувати: “Серце віддаю дітям”, оскільки, віддаючи своє серце дітям України, він водночас віддавав його і всім тим поза її етнічними межами, хто прагнув гармонійного цивілізованого буття людства, яке можливе за умови збереження національно-культурних основ. У цьому плані позиції Г. Ващенка і В. Сухомлинського співпадають, але вони не є тотожними.

Г. Ващенко своєю творчістю протистояв відомій радянській ідеологемі, автором якої був В. Ленін: радянська культура (література, мистецтво) має бути соціалістична за змістом і національною лише за формою. Лідер більшовиків ще до жовтневого перевороту в статті “Партійна організація і партійна література” висловив цілком правильну думку: “Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна”. Але “твердокам'яний марксист”, проповідуючи принцип *партійності літератури*, вважав, що літературна справа не може бути взагалі *індивідуальною справою*. Звідси заклики: “Геть літераторів безпартійних! Геть літераторів надлюдин!” Літературна справа, а отже, і людина, з погляду В. Леніна, повинні були стати *частиною* загальнопролетарської справи, “коліщатком і гвинтиком” одного-єдиного партійного механізму [9, 93]. Після того, як більшовицька партія оволоділа владою, її керманічі (тут їм слід віддати належне) приділяли надзвичайно велику увагу питанням культури та освіти. Достатньо назвати імена В. Леніна, А. Луначарського, Н. Крупської. Але згідно з марксистсько-ленінською теорією в галузі освіти і виховання слід керуватися не гуманістичними й народно-демократичними принципами, а по суті класово-партійними догмами: “В Радянській робітничо-селянській республіці вся постановка справи освіти, як у політико-освітній галузі взагалі, так і спеціально в галузі мистецтва, повинна бути пройнята духом класової боротьби пролетаріату за успішне здійснення цілей його диктатури” [10, 320].

Водночас філософсько-освітнє мислення Г. Ващенка стикається із проблемами zdeформованого розуміння людини в Україні за доби панування марксистсько-ленінської філософії. Так, соціалістична ідеологія припускала існування “первісного колективізму”, тобто комунізму. Загалом у період радянської України

домінували дві версії. Перша припускалася думки, що людство колись знову повернеться до глобального колективізму або комунізму. Друга, що поширювалася серед немарксистів, тобто того середовища, до якого належав і Г. Ващенко, виходила з того, що люди творитимуть тимчасові форми колективності, котрі будуть розпадатися, а замість них утворюватимуться нові. До речі, друга версія збігається як із сучасними міркуваннями про перспективи націй у контексті глобалізму, так і популярною нині гіпотезою інформаційного суспільства. У даному разі автор цієї статті поділяє думку українського вченого В. Шевченка, який гіпотезу про “первинний колективізм” вважає “філодоксичною аксіомою, на основі якої робляться припущення як про настання планетарного колективізму (глобального суспільства чи цивілізації), так і припущення про хаотичність виникнення та розпад людських спільнот і неможливість планетарного колективізму” [18, 100].

Розглядаючи міжлюдські стосунки, Г. Ващенко виходив із того, що люди різних національностей, різних країн, різних класів суспільства можуть у своїй поведінці керуватися різними правилами. Проте він вважав, що існують основні загальнолюдські норми моралі: “Люди їх можуть не усвідомлювати, можуть перекирчувати, як часто вони не усвідомлюють і перекирчують закони логіки, і все ж таки *загальнолюдська мораль існує* (курсив наш. –). Це перш за все голос совісті, свідомість свого морального обов’язку і зв’язана з нею оцінка своїх і чужих вчинків” [2, 36]. В основу загальнолюдської моралі він кладе такі категорії моральної свідомості, як “любов людини до людини” та “визнання її прав гідності”. Хібною комуністичної моралі є її насамперед обмеженість класовим підходом, тому Г. Ващенко вважав її “мораллю класової ненависті”. Саме цим вона відрізняється від інших систем моралі і стоїть у суперечності до самих основ загальнолюдської моралі. Безапеляційне твердження комуністичних лідерів про те, що не існує загальнолюдської моралі, а є лише класова мораль, з точки зору Г. Ващенко, безпідставне. Аргументується це тим, що думка комуністичних вождів перебувала в полоні “однобоких” політичних концепцій. Те, що більшовицькі лідери називали мораллю, з погляду Г. Ващенко, є, по суті, “перекирченням” моралі.

Варто нагадати, що в історії філософії подібне перекирчення мало місце в системі англійського мислителя Т. Гоббса, який законом суспільного життя людства, як і комуністи, визнав боротьбу. Але принципова різниця між Т. Гоббсом і комуністами полягала в тому, що перший, пишучи про взаємну боротьбу як природний закон суспільного життя людства, мав на увазі боротьбу окремих особистостей, у той час як другі – боротьбу класів. У природному стані люди керуються винятково egoїстичними інтересами, діючи за принципом “війна всіх проти всіх”. Звідси Т. Гоббс виводить формулу цієї боротьби “людина людині – вовк”. Причому, за Т. Гоббсом, взаємна “вовча боротьба” робить життя людей повним страждань і, врешті-решт, може призвести до загибелі людства. Вихід із такого “природного” стану Т. Гоббс знаходить у суспільній угоді на користь єдиного володаря. Марксисти, навпаки, класову боротьбу визнали позитивним явищем в історії людства і вважали, що вона в кінцевому результаті приведе людство до “комуністичного раю”.

Отже, заглиблення в історію філософії давало можливість Г. Ващенку віднаходити історичні паралелі світоглядної думки й бачити хиби комуністичної моралі, більшовицького виховного ідеалу, загалом системи освіти і виховання в СРСР. Адже теза В. Леніна “комуністи у вселюдську мораль не вірять” може означати й те, що ідеалом людини поставав манкурт, а то й яничар, який нещадно воював з усім національним, навіть із народною культурою.

Прикладом яничарства в галузі освіти і виховання, з точки зору Г. Ващенко, може бути А. Макаренко. У статті “Яничар А. С. Макаренко – найбільший советський педагог” Г. Ващенко піддав гострій критиці педагогічну систему А. Макаренка та його особистість. Певні підстави для таких умовисновків Г. Ващенко мав. Адже освітня концепція А. Макаренка містить ряд антиномій, коли він, наприклад, з одного боку закликає: “... якомога більше вимогливості до

людини та якомога більше поваги до неї” [11, 148], а з другого – формує масовізовану “радянську людину”, стверджуючи: “Соціалістичне суспільство засноване на принципі колективності. В ньому не повинно бути особи, залишеної на самоті чи то випнутої у вигляді прища, чи то подрібненої на придорожній порох, а є *член соціалістичного суспільства* (курсив наш. –)” [12, 353-354]. А. Макаренко продовжує в нових історичних умовах обґрунтовувати ідею виховання в колективі і через колектив як регулятивного принципу міжлюдських стосунків у тоталітарному суспільстві. Тим самим він сприяв вихованню людини-конформіста. Радянська педагогіка, на думку А. Макаренка, “зобов’язана далеко вперед проектувати якості *нової типової радянської людини* (курсив наш. –), повинна навіть обганяти суспільство у його людській творчості” [11, 106]. Чи не тому метою освіти в А. Макаренка постає, по суті, підготовка масовізованої типової радянської людини, або чекіста-інтернаціоналіста?

Позиція Г. Ващенко в цьому питанні принципово інша й чітко виражена: система освіти і виховання в суверенній Українській державі (як і в будь-якій іншій) має бути національною як за формою, так і за змістом. Причому філософ-педагог, обґрунтовуючи педагогіку майбутнього українського суспільства, національно-духовне розглядає в контексті раціонально-глобального: “Виховуючи національну свідомість і патріотизм, вона (педагогіка. –) разом з тим має виховувати пошану й до інших народів, свідомість того, що кожна нація – член всесвітньої сім’ї народів. Тому виховання кожного народу, маючи спільні загальнолюдські риси, матиме й свої національні особливості, відповідно до духу народу та його призначення. Цей дух і призначення свого народу кожна національна педагогіка має досконально дослідити і відповідно до них будувати систему виховання й освіти своєї молоді” [5, 407]. У цьому формулюванні свідомо виражена позиція українського мислителя щодо національно-державницького виховання.

Варто враховувати, що період 20-х років ХХ століття (час активного входження Г. Ващенко в освіту) постає як українське Відродження людського в людині, національно-державних і науково-раціоналістичних засад в освіті. Національно-демократичне крило української інтелігенції, представлене іменами С. Русової, І. Стешенка, І. Огієнка, С. Сірополка та ін. заявляє про те, що етнічне може стати національним на рівні культури, якщо виявиться співмірним зі всіма іншими загальнолюдськими цінностями.

Проте починаючи вже з 30-х років ХХ століття українська філософсько-освітня думка розвивається за двома, по суті, протилежними напрямками: офіційно санкціонований марксистсько-ленінською філософією антигуманізм і антипатріотизм у самій Україні, а поза її межами – пошук шляхів практичного діалогу української культури із західною та східною культурами, відстоювання при цьому своєї самоідентичності. Г. Ващенко репрезентує багатоплановий рух думки у плеяді з такими корифеями, як М. Грушевський, І. Огієнко, Д. Чижевський, Ю. Шевельов, Г. Костюк, Т. Гунчак, О. Оглоблин, Є. Федоренко, А. Жуковський та ін. “Добре корелюючи з найновішими течіями філософсько-педагогічної думки, – відзначають П. Кононенко і Т. Кононенко, – вони, працюючи у провідних університетах, не тільки збагачують концепційні моделі зарубіжних педагогів і вчених, а й засновують українські науково-освітні заклади й розвивають традиційно-вітчизняні. Здобутком загальнолюдської теорії і практики стають школи українознавства, в яких формується дійсно новаторська система виховання поколінь молоді, відірваної від материзни” [7, 34-35].

Тут важливо підкреслити, що Г. Ващенко, перебуваючи з 1945 року впродовж 22-х років за кордоном, в умовах глобалізаційних тенденцій ХХ століття, особливо виразно відчував, як різні культури тяжіли до діалогу, як кожна національна традиція зазнавала впливу інших. Тому він цілком закономірно актуалізує *ідею збереження національної ідентичності*. З його точки зору, сила і глибина національної традиції визначається її здатністю вести постійний цивілізаційний діалог з іншими культурами, осмислювати їхні здобутки, синтезувати у свій

сутності їхні відкриття, але при цьому зберігати власну ідентичність. Г. Ващенко вважав, що чим глибшою і сильнішою є національна традиція, тим вільніше веде вона діалог з іншими культурами, не боячись втратити власну сутність. Для української національної традиції таку силу і глибину забезпечує, на його думку, спадщина Київської Русі, політичні й культурні традиції якої визначили подальший поступ української нації. Твори Г. Ващенка як одного із представників української філософсько-освітньої думки ХХ століття значною мірою спираються на світоглядні та екзистенціальні основи української національної традиції.

Разом з тим Г. Ващенко спирався й на західноєвропейську філософсько-освітню думку, яка здійснювала пошук національної компоненти в освіті та вихованні. Заглиблення в історію встановлення й обґрунтування функціонального зв'язку між людською творчістю, спрямованою на розвиток особистості та самоформуванням людства, показує, що одним із перших дослідників цього питання був німецький філософ Й. Г. Фіхте. Саме він у своїх “Промовах до німецької нації” виклав проект єдиного національного виховання, головне завдання якого полягало в моральному очищенні німецького народу, формуванні людей із сильною волею. Причому проблему національного, нації він акцентував на розумінні не як природної, а як духовної засади: “Національний принцип, – твердив мислитель, – він духовний, неприродний, не біологічний, не вроджений” [1, 7].

Водночас Й. Г. Фіхте можна вважати одним із перших теоретиків “космічного” смислу цивілізаційного процесу. Підставою для такого висновку є витлумачення філософом людини “не просто членом певного людського суспільства”, але й розуміння більш високого суспільного порядку людини “членом вічного ланцюга Духовного життя”. Саме завдяки освіті і вихованню, з погляду Й. Г. Фіхте, вона стає саме такою: “Не підлягає сумніву, що до розуміння цього більш високого порядку людину підводить така освіта (*Bildung*), котра намагається охопити людину в цілому, підводячи її таким чином до усвідомлення образу (*Bild*) морального світопорядку, котрого ніколи тут не буває, але котрий має стати вічним, наперед заданим людською власною самодіяльністю, освіта також має підготувати людину до розумового створення образу такого надчуттєвого світопорядку, у котрому немає становлення і котрий не є результатом становлення, а тільки вічним як наслідок тієї ж самодіяльності, щоб людина зрозуміла: інакше бути не може” [1, 9]. Отже, саме Й. Г. Фіхте належить *ідея цивілізаційної функції освіти й виховання*, що здійснюється як на мікрорівні індивіда, так і макрорівні соціального універсуму.

Згодом аналіз соціокультурної визначеності людини в системі національної культури стає однією з характерних рис усієї європейської філософії ХІХ століття, а особливо філософської думки тих народів, які прагнули державно-організаційної інтеграції (італійці, німці) або звільнення від колоніальної залежності (болгари, серби, чехи, словаки, поляки, українці та ін.) Причому в українській філософії тлумачення людини як соціокультурно визначеної індивідуальності набуває з ХІХ століття чітко виражену етноцентричну і соціально-практичну орієнтацію. Поступово роздуми українських мислителів зосереджуються на питаннях буття української людини в українській і світовій культурі. Сприяла цьому публікація на початку ХІХ століття невідомим автором “Історії русів”, філософська діяльність провідників Кирило-Мефодіївського товариства (П. Куліша, М. Костомарова), їх наступників (М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, В. Винниченка тощо), самовіддана праця професійних академічних філософів і вчених (О. Новицького, П. Юркевича, К. Ушинського та ін.). Зрештою, вітчизняна філософська думка загострювала проблему національно-культурної самобутності українців і логічно підводила до теми створення української держави, що особливо помітно в поглядах Г. Ващенка.

Звернемо увагу на те, що філософські роздуми Г. Ващенка щодо національно-культурного існування людини, на нашу думку, впливають насамперед із української філософії другої половини ХІХ століття, де вони вже набували специфічного вирішення. Зокрема, П. Куліш, відштовхуючись від

сковородинівського і гоголівського тлумачення людини як мікрокосму, вважав національно-культурне існування людини “природним”, а нав’язування українцям чужоземних інституцій і культурних чинників – “штучним”. Джерелом націоналізації в колоніальній країні, на думку П. Куліша, завжди виступає державна влада або “столиця”, а її осередками – міста. Останні не лише контролюються центральною владою, але й є ланками штучної культури серед природної культури населення країни-колонії. Причому людина міста – це руйнівник національної культури, макросвіту народу. Така людина, з погляду П. Куліша, представляє штучну дійсність, а тому є космополітичний гендляр-любитель “цифри і живої копійки”.

Філософія освіти Г. Ващенка продовжує тенденції класичної української філософії і робить наголос на антропологічно-гуманітарних темах. Проявляється це в обстоюванні пріоритету людини як основотворчого світового чинника. Досить переконливо це показав Г. Ващенко, обґрунтовуючи український національний виховний ідеал. Він виходив з того, що людство особливо в ХХ столітті прагне до діалогу цивілізації. Але він є можливим лише за умови збереження національної самоідентифікації. Причому гармонійне зближення різних культурних традицій можливе знову ж таки за умови усвідомлення ролі кожного народу в цьому процесі. “Природний шлях розвитку людства, що може привести його до світлого майбутнього, – міркував Г. Ващенко, – полягає в тому, що кожна нація живе самостійним і культурним життям, вільно розвиваючи і виявляючи свої творчі здібності й прагнучи до мирного співробітництва з іншими народами світу. На таких засадах має бути побудована й виховна система кожного народу, зокрема система народу українського. Він має свої національні фізичні й психічні особливості, має своє призначення, а тому на засадах християнства й загальноєвропейської культури він має творити свій національний український виховний ідеал” [2, 185].

Міркування щодо оптимального співвідношення національного і загальнолюдського у формуванні ідеалу знаходимо і в сучасника Г. Ващенка історика філософії Д. Чижевського. Загальнолюдський ідеал формується зусиллями різних етносів, а “кожна нація, – стверджував Д. Чижевський, – є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал і є живий. Тому кожна нація якраз у своєму однорідному оригінальному, у своїй “однобічності” і обмеженості і має вічне, загальне значення. Як живі, різноманітні людські індивідууми з’єднані в людстві. Тільки через них і в них людство є можливе” [17, 8].

Інший молодший сучасник Г. Ващенка український поет-філософ Є. Маланюк, підкреслюючи основотворчий чинник у людині, звернув увагу на те, що кожна нація заявляє про себе і промовляє своєю культурною спадщиною усім тим, що “створене людиною. Підкреслюємо *створене*, а не зроблене механічно, бо справжні культурні факти є наслідком *творчого акту*” [13, 6].

Таким чином, Г.Ващенко, аналізуючи як українську, так і західноєвропейську філософсько-освітню думку, приходять до висновку, що виховання має бути природовідповідним, національно-державницьким, демократичним, гуманістичним. Філософсько-освітня концепція Г. Ващенка органічно поєднується з життям українського народу – його культурою і побутом, родинними відносинами, суспільними ідеалами, символами, святинами, ставленням до інтересів майбутньої української держави, її міжнародного іміджу. Як результат постає “ідеал вольової, характеристичної людини”, сповненої гуманістично-патріотичних почуттів і переконань, ідейно-вольових принципів із реальними їх проявами у повсякденній життєдіяльності.

Проте було б помилкою робити з Г. Ващенка образ філософа-педагога, який не бачив у збереженні і розвитку національної культури складності буття у його єдності і багатомірності. Роздуми мислителя, обертаючись навколо проблем,

пов'язаних із формуванням національної системи освіти України, вихованням любові до Батьківщини, торкалися націєтворчої теорії та практики. Він продовжував своєрідну дискусію щодо шляху розвитку та руйнівних сил, що мала місце в Україні на початку ХХ століття. Тут достатньо згадати В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка, С. Петлюру. Для Г. Ващенка цілком логічно в середині ХХ століття проблема національної системи освіти набула значення як глобально-синтезуюча проблема нації та держави.

Вирішуючи питання формування національної системи освіти через призму “загальнолюдських ідеалів”, Г. Ващенко мав і свій погляд на проблему, котра обговорювалася у філософії марксизму-ленізму радянської України й у філософських колах української еміграції середини ХХ століття і залишається гострою й актуальною тепер. Маємо на увазі питання національного виховання української молоді, що тісно пов'язане з питаннями нації, націоналізму, національної ідеї. Марксистсько-ленінська версія вирішення проблеми виховання молоді на принципах інтернаціоналізму відома. Проте, на превеликий жаль, до цього часу філософська відповідь української еміграції на згадані питання залишається маловідомою. Тому тлумачення національного виховання української молоді Г. Ващенком заслуговує на увагу.

Потрібно зазначити, що розгляд проблеми виховання любові до Батьківщини у філософії освіти Г. Ващенка пов'язаний із питаннями співвідношення націоналізму, інтернаціоналізму, патріотизму і шовінізму. Дане питання осмислюється вченим не відірвано від соціокультурного життя окремої людини, а в контексті її культурного рівня і національної свідомості. Остання може бути не розвинена, якщо народ перебуває на низькому рівні культури. Такі народи в політичному й культурному житті не є суб'єктами, що творять своє національне життя, а лише об'єктами, що їх використовують інші народи. Причому в стані об'єкта історії, а не її суб'єкта, може бути й висококультурний народ, що через несприятливі історичні умови був поневолений якимсь іншим народом, наприклад, греки римлянами. Поневолений народ втрачає свою політичну волю й примушений виконувати волю своїх переможців, що використовували його матеріальні й особливо духовні сили. З точки зору Г. Ващенка, у такому стані впродовж трьохсот років, до середини ХХ століття, перебував і український народ, який був лише об'єктом історії. Тому для українського народу актуалізуються питання розвитку національної свідомості, насамперед молоді. Виховання, за Г. Ващенком, включає як загальнолюдські, так і національні завдання. Ці завдання у філософа-педагога органічно зв'язані між собою: “Людину не можна визнати за виховану, коли вона, будучи фізично здоровою і розумово розвиненою, використовує свої здібності, знання лише в своїх особистих інтересах і забуває про свій нарід. Так само ми не можемо визнавати за цілком виховану людину й того, хто, хоч любить свій нарід, але зі сліпою ворожнечею та презирством ставиться до інших народів, незалежно, хто ці народи і яка їх історія”[3, 171].

Крім того, учений відрізняв “здоровий патріотизм” від шовінізму, націоналізм від інтернаціоналізму. Так, “здоровий патріотизм”, за Г. Ващенком, не виключає доброго ставлення й пошани до інших народів. Так само, як добре вихована людина поважає власну гідність і разом з тим – гідність інших людей, і справжній патріот поважає права і гідність інших народів. Протилежністю “здорового патріотизму” є шовінізм як національний егоїзм. Останній, з погляду Г. Ващенка, виявляється в тому, що якийсь народ шанує тільки себе, ставиться з презирством до інших народів, не визнає прав інших народів. Причому український мислитель розмежував шовінізм часів Гітлера, як поділ націй на вищі і нації нижчі, від московського шовінізму, в основі якого лежала концепція Москви як “третього Риму”. Загалом, вирішуючи питання національного виховання молодого покоління, Г. Ващенко співмірно пов'язував національні і загальнолюдські, спираючись на релігію: “Наша молодь, стоячи на засадах християнства, не мусить замикатися лише в коло вузько національних інтересів. Плекаючи свої кращі національні традиції, борючись за

самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них..." [2, 190].

Можна таким чином констатувати, що у творах Г. Ващенко викладена продумана філософська національна виховна концепція, що в'яжеться з аналізом розвитку всіх сфер буття і свідомості українського народу XX століття й проявляється у викладі визначальних феноменів загальнолюдської теорії: національна ідея – нація – націоналізм.

Характерно, що Г. Ващенко вів мову не лише про досягнення, переваги тієї чи іншої національної системи освіти, але й указував на їх недоліки, обмеження тощо. При цьому він мав на увазі те, що будь-яка нація складається не тільки з освічених, талановитих, геніальних людей, але й просто невігласів. Крім того, учений брав до уваги, що буття кожної нації обмежене певною територією, станом соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку. Внаслідок цього в національній освіті може бути як піднесення, так і застій, тупцювання на місці або взагалі занепад і криза. Якщо в тоталітарному суспільстві життєтворчість народу обмежена, вона стає одноманітною і завмирає, то в демократичному, коли влада сприяє розвиткові освіти, науки, культури тощо, нація, образно кажучи, "розправляє крила". Загалом соціокультурне становище нації у світі, з погляду Г. Ващенко, адекватне станови її освіти, котра разом з наукою утворює осереддя, інституційний центр суспільства.

Важко сказати, як Г. Ващенко оцінив би стан освіти в сучасному українському суспільстві, розвиток громадян цього суспільства. Але можна припустити, що філософ-педагог сказав би, що на нинішньому етапі глобалізованого суспільства стає дедалі складнішим утілення національно-культурних цінностей серед молодого покоління. Мабуть, Г. Ващенко вітав би прийняття Національної доктрини розвитку освіти, яка визначила до певної міри систему концептуальних ідей і поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти. Адже Національна доктрина спирається, по суті, на принцип єдності національного і глобального: "Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями. Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів, переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури" [14, 182]. Приєднався б, мабуть, Г. Ващенко й до думки Ю. Габермаса, висловленої в "Проекті модерну", про те, що цивілізаційна функція освіти і виховання здійснюється як на мікрорівні індивіда, так і макрорівні соціального універсуму, проте вона є незавершеною.

Безумовно, сьогодні перед людиною, а значить, і перед освітою як саморганізованою відкритою дисипативною структурою, що формує людину, постають раніше не бачені вимоги і створюються нові можливості. Осінні події першого року третього тисячоліття з усією очевидністю показали, що світ кардинально змінився. На терені колишнього соціалістичного простору вже чітко окреслилася епохальна історологічна тріада буття країн народів: "залежність – незалежність – взаємозалежність", започаткувавши першу стадію нового глобального конфлікту.

Вступ людства в постіндустріальну епоху показує, що ця епоха все більше потребує світоглядного єднання людства зі збереженням національного. Повною мірою це стосується й освіти, про що переконливо свідчить зокрема Болонський освітній процес: національно безликі не потрібні в європейському освітньому домі. Особлива національна виразність освіти виражає загальне і за певних умов, коли національна система освіти виходить на світовий і європейський рівень, може стати всезагальним, виступити принципом, що актуалізує культурну комунікацію між народами.

Підсумовуючи, слід зазначити, що Г. Ващенко у своїх філософсько-освітніх конструкціях урахував тенденції до уніфікації культурного простору. Тому він

у своїх працях особливо підкреслював необхідність збереження таких стратегічних пріоритетів кожної держави, як культурна самобутність та національна багатоманітність, визначав умови збереження надбань соціуму та перспективи його подальшого поступу. У філософсько-освітній концепції Г. Ващенка можна виокремити дві головні складові досліджуваної проблеми. Перша полягає в необхідності оптимального поєднання національно-духовного і раціонально-глобального в умовах духовної інтеграції людських спільнот, подолання їх роз'єднаності, ментальної світоглядної несумісності, постійної загрози конфронтації. Друга складова відповіді Г. Ващенка на виклики майбутнього полягає в гармонійному єднанні знання і віри, їх світоглядному синтезу, поверненні людини смислу її життя, віри у своє унікальне призначення та знання шляхів найбільш повної життєвої самореалізації.

Проаналізовані принципи філософії освіти Г. Ващенка виступають основами справді автентичного буття культури українського народу. Отже, можна виділити такі визначальні принципи філософії освіти Г. Ващенка, як *націокультурна і соціокультурна ідентичність, єдність національного і глобального*. Розгортання цих принципів дасть можливість національній системі освіти ввійти в європейський освітній простір постіндустріальної доби, оскільки вони забезпечують оптимальний баланс між національним і глобальним; мінімізують асиметрію між матеріальністю і духовністю; створюють умови для вироблення в людини здатності свідомого й ефективного функціонування в умовах ускладнення відносин у взаємозалежному світі і, нарешті, найголовніше – визначають людину як найвищу цінність.

На підставі проведеного аналізу можна визначити перспективи подальшої роботи в цьому напрямку. Зокрема, на думку автора, заслуговує на увагу більш широке і системне вивчення філософсько-теоретичних засад антропологічно зорієнтованої концепції освіти Г. Ващенка. Оскільки кількість і складність проблем, що виникають у зв'язку з глобалізацією, не зменшується, а навпаки, зростає, остільки все це спонукає до критичних розмислів щодо самого феномену людини та форм і способів її ставлення до світу. Актуальними в контексті сучасних реалій глобалізації є дослідження проблеми соціокультурного і національно-культурного існування людини в умовах глобалізації. Крім цього, можливий варіант вивчення філософсько-освітніх ідей провідних науково-педагогічних діячів України ХХ століття. Відповідного осмислення в контексті загальноцивілізаційних і посткомуністичних трансформацій вимагають процеси, що відбуваються в системі аксіологічних орієнтацій освіти, зокрема освіти як умови виживання та глобальної відповідальності особистості за інших людей і природне оточення.

Дослідження зазначених та інших історико-філософських питань дозволить, на думку автора статті, адекватніше осмислити шляхи і підходи до реформування системи освіти України, сприятиме діалогу культур в умовах розгортання глобалізаційних процесів.

Джерела та література:

1. Fichte J.G. Reden an die deutsche Nation. – Hamburg, 1978. – 32 s.
2. Ващенко Григорій. Виховний ідеал. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
3. Ващенко Григорій. Завдання національного виховання української молоді // Хвороби в галузі національної пам'яті. – Твори, Т. 5. – К.: “Школяр”-“Фада” ЛТД, 2003. – С. 170-176.
4. Ващенко Григорій. Інтернаціоналізм і націоналізм // Виховання волі і характеру – підручник для педагогів. – К.: Школяр, 1999. – С. 290-295.
5. Ващенко Григорій. Основні проблеми педагогіки майбутнього // Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. – К.: Українська Видавнича Спілка, 1997. – С. 397-407.
6. Льїн В. В. Національно-духовне в контексті раціонально-глобального // Людина і культура в умовах глобалізації // Збірник наукових статей. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 156-162.
7. Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Концепційні основи національно-державницького виховання // Українська освіта у світовому часопросторі: Матеріали Другого Міжнародного конгресу (м. Київ, 25-27 жовтня 2007 р.). – К.: Українське агентство інформації та друку “Рада”, 2007. – Кн. 1. – С.17-41.

8. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
9. Ленін В. І. Партійна організація і партійна література // Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. – К.: Політвидав України, 1970. – Т. 12. – С. 92-97.
10. Ленін В. І. Про пролетарську культуру // Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. – К.: Політвидав України, 1974. – Т. 41. – С. 320-321.
11. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания (Лекции) // Сочинения в семи томах. – М.: АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С.109-224.
12. Макаренко А. С. Цель воспитания // Сочинения в семи томах. – М.: АПН РСФСР, 1958. – Т. 5. – С.345-357.
13. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: Обереги, 1992. – 82 с.
14. Національна доктрина розвитку освіти // Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). – К.: Грамота, 2003. – С. 175-201.
15. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5-ти т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149-415.
16. Толстих В. И. Реформация духовная как ключевая проблема глобализации // Людина і культура в умовах глобалізації // Збірник наукових статей. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 5-13.
17. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – К.: Орія, 1992. – 230 с.
18. Шевченко В. І. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії (Теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у ВНЗ). – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2007. – IV, 244 с.

